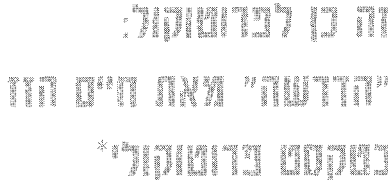

* מאמר זה מבוסס על פרק בעבודת הדוקטור שאני כותבת בנושא "הטקסט הפרוטוקולי". אני מודה לפרופסור יגאל שורין, שמנחה אותי ושמחהוהו עבדתי מקור מתמשך של השראה ותמיכה. כמו כן אני מודה לד"ר זהבה כספי ולחברי המערכת הצעירה של חכאן על קריאתם הקשובה והערותיהם המועילות. תודה מיוחדת לבן וגי, ד"ר דוד ענקי.

מיכל וזנר

הסיפור "הדרשה" של חיים הזז, שהתפרסם בקובץ אבנים רותחות, מתאר ישיבת ועדה. הסיפור נפתח עם התכנסותה של הוועדה, שחבריה יושבים "בשורה אחת ליד השולחן הירוק, מימינו ומשמאלו לראש החבורה".¹ ראש החבורה נותן את רשות הדיבור לחבר יודקה, וזה מתייצב ונושא נאום הגותי ממושך שעניינו ההיסטוריה של עם ישראל, היהדות והציונות. פרוטוקול הדיון מצוטט מילה במילה וכולל את דבריו של יודקה ואת הערותיהם של חברי הוועדה. הסיפור מסתיים עוד בטרם הסתיימה הישיבה במילותיו של ראש הוועדה המאפשר ליודקה להמשיך ולדבר: "אמור את דבריך, – אמר. – והשתדל עד כמה שאפשר בלי פילוסופיה..."²

1. חיים הזז, "הדרשה", אבנים רותחות: סיפורים, תל-אביב: עם עובד, תש"ו, עמ' 227.

2. חיים הזז, "הדרשה", כל כתבי חיים הזז, אבנים רותחות, תל-אביב: עם עובד, 1968, עמ' 237. ההפניות שלהלן מתייחסות לגרסה מתוקנת זו שפרסם הזז בשנת 1968.

מבנה מיוחד זה של סיפור, הבנוי כפרוטוקול והמתאר דיון ומביא את דברי המשתתפים מילה במילה – מבנה כזה קושר את הסיפור לז'אנר אשר לא הוגדר עד כה, אותו אכנה "הז'אנר הפרוטוקולי". במאמר זה אבקש לעמוד על מאפייניו של הז'אנר הפרוטוקולי, להציע אסטרטגיות קריאה המתאימות לו ולקרוא באמצעותן את הסיפור "הדרשה".

במופעו החוץ-ספרותי, הפרוטוקול הוא טקסט המשקף במדויק, בדרך של רישום או הקלטה, דיון שהתנהל במקום התכנסותו של גוף בעל סמכות. הפרוטוקול מתאפיין בשלושה היבטים מרכזיים: מבחינת התוכן, הפרוטוקול הוא טקסט המתאר דיון. נוסף לדיון, שהוא תוכנו העיקרי של הטקסט, הפרוטוקול עשוי לכלול מבעים נלווים של רשם הפרוטוקול – דברי הקדמה שמגדירים את נסיבות עריכת הפרוטוקול, הערות פרשניות שמלוות את הפרוטוקול לאורכו ומספקות מידע חזותי על המתרחש באולם הדיונים וכן דברי סיכום.

המאפיין השני של הפרוטוקול הוא העיצוב. הפרוטוקול מעוצב כרצף של מבעים, שערוכים על-פי הסדר הכרונולוגי שבו הושמעו באולם ללא כל

עריכה או ארגון. גם אם נלוות לטקסט הערות של רשם הפרוטוקול, הן תהיינה שוליות לרצף המבעים המהווה את הפרוטוקול עצמו.

התכונה השלישית המאפיינת את הפרוטוקול היא ההקשר. הטקסט הפרוטוקולי מצביע על קיומן של נסיבות רקע מסוימות, מתקף אותן ושואב מהן את תוקפו בזמנית: עצם קיומו של פרוטוקול כמו מאשר שהדיון המתואר אכן התקיים במציאות, ואילו הדיון המתואר בפרוטוקול מנמק מצדו את העובדה שהפרוטוקול מונח בפני הקורא, שכן מדובר בדיון אשר מעצם טיבו מצדיק עריכת פרוטוקול.

הז'אנר הפרוטוקולי, לטענתי, הוא ז'אנר הנסמך על המודל החוץ-ספרותי של הפרוטוקול והקרוב אליו בכל שלושת מאפייני היסוד הפרוטוקוליים – התוכן, העיצוב וההקשר. יש טקסטים פרוטוקוליים מובהקים, הקרובים למודל החוץ-ספרותי בכל שלושת המאפיינים, ואחרים בעלי מאפיינים פרוטוקוליים חלקיים, המתכתבים עם הז'אנר ומשתמשים במנגנונים המאפיינים אותו לצרכים מגוונים. הספרות הפרוטוקולית כוללת קורפוס רחב ידיים החוצה תקופות ושפות. ניתן להצביע על טקסטים פרוטוקוליים בספרות העתיקה, בספרות ימי הביניים, בספרות הכללית ובספרות העברית. בספרות העברית החדשה ניתן להצביע על סיפורים פרוטוקוליים ביצירותיהם של רבים. דוגמאות מקריות הן יצירותיו הפרוטוקוליות של י"ח ברנר – "ראש חודש מאי" ו"נורא", של יהודית הנדל – "נמוך", "קרוב לרצפה" ו"הארוחה האחרונה של ידידתי ב.", של רות אלמוג – "שני גברים ברכבת, צעירה ודגלים אדומים", של דליה רביקוביץ – "קבוצת הכדורגל של ויני מנדלה" ו"הטריבונל של החופש הגדול", של אורלי קסטל בלום – "אומי פה שורל" ועוד.

הסיפורים הפרוטוקוליים מביאים בפני הקורא כעין פרוטוקול, מילה במילה, של דיון אשר התקיים בין מספר אנשים, ובכך, לטענתי, הם מעמידים את הקורא בתפקיד שיפוטי המאלץ אותו לבצע קריאה אקטיבית וברירנית, בדומה לשופט הקורא פרוטוקול לצורך מתן פסק דין. שופט הניגש לקריאת פרוטוקול יודע מראש כי החומר המונח לפניו כולל טענות עובדתיות ותאורטיות, שחלקן סותרות זו את זו. הפעילות שהשופט מבצע לגבי הטקסט היא פעילות של ברירת הטענות, פסילה והשמטה של חלקן, אימוץ האחרות ובניית נרטיב סיפורי המתאר מהלך התרחשויות משוער. את הנרטיב הזה מודד השופט לפי אמות מידה קיימות של החוק (והפרשנויות שהשופט עצמו נותן לחוק זה ו/או פרשנויות קיימות) ותקדימים (שקווי הדמיון והשוני ביניהם ובין המקרה הנוכחי הם שוב עניין לפרשנותו של השופט). על תהליך זה עמד בית המשפט הגבוה לצדק בישראל בבג"צ זילברשטיין: "בפעולתה של כל ערכאה שיפוטית ניתן להבחין בין קביעת העובדות הצריכות לעניין, קביעת הנורמה השיפוטית שיכול שתוחל על

מערכת העובדות שנקבעה כאמור ופעולת יישום הנורמה השיפוטית באופן קונקרטי על התשתית העובדתית שנקבעה".³

ניתן לטעון כי הקורא מבצע ביחס לטקסט המונח בפניו אותן הפעולות ממש: גם הוא קורא את הטקסט, מאמץ חלקים ממנו ופוסל אחרים, ובתוך כך בונה מתוך הטקסט, בתוספת ההשלמות הנדרשות שהוא מבצע, את הנרטיב המקביל לקביעת העובדות על-ידי השופט. את הנרטיב שבנה מתוך הטקסט, הקורא מפרש בהסתמך על נורמות שונות שהוא מביא אתו, בדומה לשופט המסתמך על דברי חקיקה ופסיקה קיימים, ותוך שהוא מחיל אותם על הנרטיב שבנה. תוצאת ארגון העובדות מחדש והפרשנות שהוא מעניק להן היא כעין "פסק דין" שהקורא קובע בו את עמדותיו. בספרו העוסק בז'אנר הרומן מתייחס רוברט אלטר לברירת חלקים מתוך הטקסט לצורך בניית הנרטיב. הוא קובע כי "מכיוון שהרומן מספק ערבוביה של פרטים, שרבים מהם אולי חסרי חשיבות כשלעצמם, ניצב כל קורא בפני השאלה אילו פרטים עליו לבדוד כחשובים במיוחד, ואילו פרטים עליו לקשר זה אל זה כתבניות של משמעות".⁴

לפעילות שהקורא מבצע ולאופן שבו הוא קושר את הפרטים "זה אל זה כתבניות של משמעות" התייחסו חוקרים שונים העוסקים בתאוריית ההתקבלות הן מהיבט ההתקבלות (Reception Theory) והן מהיבט תגובתו של הקורא (Reader Response). תאוריות אלה רואות בקורא שותף אקטיבי הנוטל חלק ביצירה הספרותית ולא צרכן פסיבי של יצירה מוגמרת, והן מתארות את תפקידו של הקורא באופן המזכיר במידה רבה את תפקידו של השופט. וולפגנג איזר, מראשוני החוקרים שעסקו באסתטיקה של ההתקבלות, התייחס למיון שהקורא מבצע לצורך מלאכת הפרשנות: "In a process of trial and error, we organize and reorganize the various data offered us by the text, these are the given factors, the fixed points on which we base our interpretation".⁵

על-פי איזר, נוסף לארגון הנתונים מתוך הטקסט, הקורא משלים חסרים בטקסט בעזרת חומרים שהוא מביא עמו אל תוך הטקסט. לאחר השלמת הטקסט וארגונו מחדש הוא מבסס את פרשנותו תוך השוואת הטקסט המשוכת לחומרים שהוא מביא אתו, המשמשים, כלשונו של איזר, "רקע פרנציאלי לתפיסה ולעיבוד של הלא מוכר".⁶

הקריאה האקטיבית שאיזר מייחס לקורא היא, לטענתו, קריאה שיפוטית: היא כוללת מרכיבים שיפוטיים של ברירת החומר, פסילת חלק ממנו ואימוץ חלק אחר, יצירת נרטיב והשוואת הנרטיב הזה לאמות מידה שהקורא מביא עמו. זוהי קריאה המציבה סימן שאלה לאחר כל משפט

3. בג"צ 1262/94, זילברשטיין נ. בית הדין הארצי לעבודה, פדי מ"ח 4 837, עמ' 851.

4. רוברט (אורי) אלטר, הנאות הקריאה בעידן האיידאולוגי, מאנגלית: דוד שחם, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה ומוריה-ביתן, 2001, עמ' 221.

5. Wolfgang Iser, "The Reading Process: A Phenomenological Approach", David Lodge (ed.), *Modern Criticism And Theory: A Reader*, London and New York: Longman, 1988, p. 222

6. וולפגנג איזר, מעשה הקריאה: תאוריה של תגובה אסתטית, מאנגלית: אביבה גרון, ירושלים: מאגנס, 2006, עמ' 36.

וכל פסקה ובוחנת האם הנאמר בהם עולה בקנה אחד עם יתר החומרים שהטקסט מציע ועם חומרים אחרים, חוץ־טקסטואליים, על־פי מפתחות שהקורא קובע.

תאוריות העוסקות בתגובת הקורא (Reader Response) מבקשות להתחקות אחר האופן שבו הקורא מגבש את פרשנותו לטקסט כתוצאה ממנגנונים המובנים בטקסט והמפעילים את הקורא בדרכים מסוימות דווקא. סטנלי פיש, שעסק בשאלה זו בתחילת דרכו, הציע לבחון לא את השאלה "למה מתכוון הטקסט", אלא "מה עושה הטקסט" וכיצד הוא מפעיל אצל הקורא את התגובה הפרשנית.⁷ גם איזר עסק במנגנונים המפעילים את הקורא כדי שימלא בצורה מסוימת את הפערים שהשאיר הטקסט.⁸ גם בין חוקרים העוסקים בספרות ומשפט ניתן למצוא התייחסות למנגנונים של הטקסט ולאופן שבו הטקסט מפעיל את הקורא. כך, למשל, מתייחסת מרתה נוסבאום לאופן שבו הטקסט "מזמין" צורת קריאה מסוימת: "בכוונתי גם לשאול, מה טיבם של תהליכי הרגש והדמיון, הזוכים לקיום באמצעות צורתו של הטקסט, בשעה שהוא פונה לקוראו הדמיוני; מהו סוג פעילות הקריאה המובנה בצורתו של הטקסט".⁹ לטענת נוסבאום, הטקסט, על־ידי עיצובו וסגנונו, מוביל את הקורא "לשים לבו לפרט זה ולא למשנהו, להיות פעיל בדרכים מסוימות ולא באחרות".¹⁰

בהתאם לתפיסות אלה ניתן להבחין בין ז'אנרים המבקשים להגביל את שיפוטיות הקורא, למנוע ממנו את האפשרות להפעיל שיקול דעת רחב ולכוון אותו לכיוון מסוים דווקא, ובין ז'אנרים המאלצים את הקורא לבצע קריאה שיפוטית וברירנית ומעודדים אותו להפעיל רמה גבוהה של שיפוטיות. בהתייחסו לרומן התזה, טען איזר כי ז'אנר זה בנוי באופן שמגביל מראש את השתתפותו של הקורא ושעושה שימוש במנגנונים המונעים מן הקורא להגיע למסקנות עצמאיות שאינן מונחות על־ידי הטקסט.¹¹ הטקסט הפרוטוקולי, לטענתי, הוא דוגמה מובהקת לטקסט הפוך, המזמין קריאה שיפוטית אקטיבית. הוא עושה זאת באמצעות מנגנונים מובנים המעמידים את הקורא בתפקיד שיפוטי, המאלצים אותו לנקוט עמדה אקטיבית כלפי הטקסט והממריצים אותו לעשות כן. מנגנונים אלה מתמדרים את גולמיות הטקסט ואת העובדה שמדובר בטקסט אותנטי, אשר לא עבר, כביכול, עריכה. טקסט גולמי אינו מאפשר קריאה פסיבית, היות והוא מסכל את האפשרות לסמוך עליו שיוליך את הקורא במסלול קבוע ומתוכנן מראש. טקסטים פרוטוקוליים עושים שימוש לשוני בציטוט מדויק, הכולל שברי משפטים, חזרות והברות חסרות פשר, באופן הבא לתמרר לקורא שמדובר בטקסט בלתי ערוך, שלא עבר ארגון ועיבוד. מחברם של טקסטים אלה עובר אל מאחורי הקלעים, הקורא נותר מול הציטוטים ללא דברי תיווך והסברים, וממילא הוא נאלץ לנקוט עמדה עצמאית כלפי הטקסט. למצב מעין זה, שבו המחבר מניח לדמויותיו

Stanley Fish, *Is There A Text In This Class: The Authority of Interpretive Communities*, Cambridge: Harvard University Press, 1980.
 8. איזר, מעשה הקריאה, עמ' 86.
 9. מרתה ק' נוסבאום, צדק פואטי: הדמיון הספרותי והחיים הציבוריים, מאנגלית: מיכאל שקורניקוב, חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2003, עמ' 23-24.
 10. שם, עמ' 22.

11. איזר, מעשה הקריאה, עמ' 180.

"לגלגל" את הסיפור בכוחות עצמן, התייחס המחקר בהקשרים אחרים, תוך ציון התפקיד האקטיבי שמנגנון זה מטיל על הקורא.¹²

היעדרו של המחבר מניח בפני הקורא טקסט לא מאורגן, שאינו ערוך לפי חשיבות התכנים המופיעים בו. יתרה מזאת: התכנים המופיעים בטקסט, המצוטטים מפיהם של דוברים שונים, עלולים לא פעם לסתור זה את זה עובדתית ורעיונית. סתירות אלה מאלצות את הקורא לעסוק במיון וארגון של ההיגדים, לקבל חלק מהם ולפסול אחרים, וממילא לעסוק בפעילות שיפוטית אקטיבית במהלך הקריאה. כדי למלא את תפקידו השיפוטי, על הקורא לעשות שימוש באסטרטגיות קריאה מתאימות שתאפשרנה לו לנווט בתוך הטקסט הפרוטוקולי הבלתי ערוך. להלן אעמוד על מספר אסטרטגיות כאלה שאותן אכנה "אסטרטגיות קריאה פרוטוקוליות", ואבקש לקרוא באמצעותן את סיפורו של הזו "הדרשה".¹³

"הדרשה" הוא סיפור פרוטוקולי מובהק, הקרוב למודל החוץ-ספרותי בכל שלושת הצירים שמניתי לעיל: התוכן, העיצוב וההקשר. על ציר התוכן, זהו סיפור המתאר דיון שהתקיים בפני ועדה שטיבה אינו ברור. בפני ועדה זו מופיע יודקה ונושא דברי הגות, שעניינם ההיסטוריה של עם ישראל, היהדות והציונות. הסיפור מעוצב כעין פרוטוקול מוקלט מילה במילה: הדברים אינם נמסרים בקצרה, אלא מובאים כשונם, כולל שברי משפטים, הפסקות, הפרעות וכדומה. הפרוטוקול כולל את דבריו של יודקה ואת דבריהם של חברי הוועדה, כמו גם את הערותיו של רשם הפרוטוקול, הבאות בדרך כלל להשלים את תמונת המתרחש בחדר. על ציר ההקשר, מדובר בסיטואציה של ישיבת ועדה, המצדיקה כשלעצמה רישום פרוטוקול והמנמקת אותו.

הביקורת שעסקה בסיפור התמקדה רובה ככולה בדברי ההגות המהווים את עיקר יריעת הסיפור. הביקורת העלתה טיעונים לוגיים והיסטוריים התומכים בטיעוניו של יודקה או המתנגדים להם, התמקדה בתוכן הדברים שהובאו בפני הוועדה ונטתה להתייחס אל הסיטואציה שהעמיד הזו כאל סיפור מסגרת חסר עניין כשלעצמו. כך, למשל, סיכם יעקב בהט וקבע כי הסיפור עורר "דיונים מקיפים ונוקבים בשדה הביקורת, אלא שהכול נסב על הבעיות הרעיוניות של היצירה",¹⁴ וברוח זו העיר גם דב לנדאו, 27 שנים מאוחר יותר, כי "רוב המבקרים עיקר דיונם בקיטרוג על יהדות הגולה",¹⁵ ומיד הצטרף גם הוא לדיון דומה והעלה טיעונים כנגד טיעוניו ההיסטוריים-פילוסופיים של יודקה. התפלמסות עם טיעוניו של יודקה לגופם, תוך התייחסות לתכנים שעלו בדיון ואגב התעלמות מנסיבות ניהולו בפני הוועדה, הציג גם אלכסנדר ברזל.¹⁶

רק מבקרים בודדים הזכירו את הצורך לבחון את דברי ההגות של יודקה

12. ראו, למשל, Bernard DeVoto, *The World of Fiction*, Boston: Houghton Mifflin, 1956, p. 250; Jacques Souvage, *An Introduction To The Study of The Novel*, Gent: E. Story-Scientia, 1965, p. 40; Wolfgang Iser, "Dialogue of the Unspeakable: Ivy Compton-Burnett, A Heritage and Its History", *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1974, p. 239.

13. הזו, "הדרשה", כל כתבי, העדה 2 לעיל.

14. יעקב בהט, "הדרשה", ש"י עגנון וחיים הזו: עיוני מקרא, חיפה: יוכל, תשכ"ב, עמ' 189.

15. דב לנדאו, "מי מפחד מן הדרשה של יודקה?", נתיב 1 (1989), עמ' 71.

16. אלכסנדר ברזל, "הזיה למעשה: על טעויותיו הפרויות של יודקה", מאזנים נ, 1 (1979) עמ' 25.

17. דן מירון, חיים הזו: אסופת חסות, תל-אביב: ספרית פועלים, 1959, עמ' 11.
18. ב"י מיכלי, "הדרשה של יודקה", חיים הזו: עיונים ביצירתו, תל-אביב: עקר, 1968, עמ' 82.
19. Warren Bargad, "Ideas in fiction", *Brown Judaic Studies* 31 (1982), p. 82.
20. בהט, "הדרשה", עמ' 189.
21. מיכלי, "הדרשה של יודקה", עמ' 81: "ב'הדרשה' כמות שהיא אין לראות יחידה בפני עצמה, מושלמת בהישגיה, כראוי למחברה", שכן "יצאה מכלל מסה ולכלל סיפור אמנותי לא באה".
22. ב"י מיכלי, "גיבורי הזו בתמורות הזמן והמקום", מאזנים מו, 1-6 (1977-1978), עמ' 187. מיכלי מצייני שם שכתבתו של הזו מחושבת ומדויקת מאוד: "אפילו יחירת נוף זעירה לא הוכנסה למספר כתוספת גוי סתם, אלא מלכתחילה נועדה לשמש את עניינו: קורטוב משלים לאווירתו הכללית או למצב רוחו של אחד מגיבוריו. המספר היה זהיר בקלות כבחמורות. אם ברומאן כך בסיפור הקצר – על אחת כמה וכמה!"; וראו גם הלל ברזל, "מבוא: יצירתו של חיים הזו – ביקורת ומחקר", ה' ברזל (עורך), חיים הזו: מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו, תל-אביב: עם עובד, 1978, עמ' 32: "המבנה של היצירה ההזוית משועבד תדיר לסגוליות העלילה והגיבורים, ולא להיפך".
23. לאחר מותו של הזו התפרסם הספר משפט הגאולה (תל-אביב: עם עובד, תשל"ז) – אוסף של נאומים והרצאות שנשא הזו בעניינים שונים; וכן ראו אצל מיכלי, "הדרשה של יודקה",

בתוך סיפור המסגרת של הוועדה, אלא שבדרך כלל הם הגיעו למסקנה שאין זיקה ממשית בין השניים. דן מירון אמנם ציין כי "אין הסיפור דרשה מוסווית, משוללת משמעות בדיונית ומחוסרת כוונות סיפוריות",¹⁷ אלא שלא הרחיב על משמעות בדיונית זו ועל הזיקה ההדדית בינה ובין דברי ההגות של יודקה. גם הוא, כאחרים, עסק בדברי ההגות עצמם תוך שהוא בוחן את העמדות המובעות בסיפורים שונים של הזו ואת הדרך שהן מתיישבות זו עם זו. גם ב"י מיכלי העלה את השאלה מה תרמה הוועדה לסיפור ובמה היה נפגם לו נכתב כמונולוג רציף, ועל כך השיב שסיפור המסגרת אינו תורם מאומה לסיפור ו"הדרשה" אינה אלא "צינור משוכלל להולכת השקפות".¹⁸

שני מבקרים בלבד נטו לקרוא את דבריו העיוניים של יודקה בזיקה לנסיבות השמעתם. ורון ברגד טען כי את מרכז הסיפור תופסת הרגישות ההיסטורית של הדמויות השונות, רגישות המובעת הן בדברי ההגות של יודקה והן בתיאור התרגשותו הרבה לעומת אדישותם הלאה של חברי הוועדה, כך שתיאור הוועדה משלים את דברי ההגות המושמעים בפניה ולהפך.¹⁹ בהט קרא אף הוא את דברי ההגות של יודקה בתוך נסיבות השמעתם והציע להבין את עמידתו של יודקה בפני הוועדה כתביעה כלפי "ההגנה" להפסיק את מדיניות ההבלגה ולעבור למדיניות אקטיבית.²⁰ הצעה זו מתחמקת, לדעתי, מן המורכבות בטיעונו של יודקה, שמותח ביקורת חריפה גם על הציונות האקטיבית והלוחמת, כפי שאפרט בהמשך.

בלי לגרוע מן העניין שבניתוח דברי ההגות של יודקה לגופם וקריאתם בזיקה לעמדות דומות ושונות בסיפורים אחרים של הזו, דומני כי, ברוח גישתם של ברגד ובהט, יש לקרוא את הסיפור כמכלול ויתר על כן – לבחון את תפקידם של דברי ההגות כחלק מסיפור רחב המתאר ישיבת ועדה. התמקדות בלבדית בטענות ההיסטוריות והפילוסופיות מרדדת את הסיפור למסגרת רופפת וחסרת עניין, כאילו נזקק הזו לבימה רעועה כדי להשמיע מעליה את רעיונותיו הפילוסופיים וההיסטוריים על עם ישראל. קריאה כזו גורעת מן ההיבט האמנותי של הסיפור²¹ ואינה עולה בקנה אחד עם סגנונו המדויק של הזו.²² זאת ועוד: ההתייחסות לנסיבות שבהן נשא יודקה את דבריו כאל סיפור שנתפר בגסות רק כדי להוות מסגרת לדברי ההגות הכלולים בו, אינה מתיישבת גם עם העובדה שהזו כתב מאמרים ומסות ויכול היה ללא ספק למצוא במה מתאימה לדיון בטענות פילוסופיות על היהדות הגלותית ועל הציונות, כפי שאכן עשה במסגרת הרצאות שנשא.²³ התייחסות זו גם מתעלמת מן העובדה שבדברים ששם הזו בפי יודקה אין חידוש רב ברמה הפובליציסטית.²⁴ ולבסוף, גם בהנחה שהזו אכן בנה סיפור מסגרת לשם השמעת דברי הגות, עדיין יש לשאול מדוע בחר דווקא בדמותו של יודקה, מדוע העמיד אותו בפני הוועדה ומדוע שיבץ בין חבריה את החבר ש"לקח" בעבר את אשתו של יודקה.

עמ' 89, שם מביא מיכלי קטע הרצאה שנשא הזו בבית החייל, ובו רעיונות אחדים הקרובים ביותר לרעיונותיו של יודקה.

24. כבר בעיתונו של הרצל, די זונלט, התפרסם מאמר שעסק בהיסטוריה היהודית וגרס כי היא נכתבת על-ידי אחרים. גם שם הובע הטיעון כי על עם ישראל לעשות את ההיסטוריה שלו כמו ידיו. ש"י ענגון נדרש למאמר זה במאמרו "יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו" (מולד' יט, 156 [יוני 1961], עמ' 279) והוסיף כי: "רעיון זה קנה לו מיד את לבותיהם של הציונים עד שנעשה הדבר רווח בפי כל מטיף ציוני, שבציונות שאנו עושים עושים אנו

לטענתי, לא ניתן לפטור מערכת עובדתית מורכבת זו כסיפור מסגרת מקרי ורופף לטובת הגיגים בנושא היהדות והציונות.

להלן אציע קריאה של "הדרשה" כטקסט פרוטוקולי. בלי לפגוע בעניין שמעוררים דברי ההגות שבסיפור, תעמוד קריאה זו גם על האופן שבו הם כפופים לסיפור המסגרת ומשרתים את הרעיונות המבניים והתמטיים המנחים אותו.

קריאה של הסיפור "הדרשה" כטקסט פרוטוקולי מזמינה אסטרטגיית קריאה המבחינה בין דרגות האמינות השונות של רובדי הטקסט. טקסט פרוטוקולי, מעצם מהותו, מבטיח אמינות גבוהה בכל הנוגע לשיקוף המלל בחלל האולם שבו התנהל הדיון. בה-בעת, הטקסט הפרוטוקולי אינו ערובה לאמינותם של התכנים הנאמרים על-ידי הדוברים השונים, ואפילו מחייב הנחה מוקדמת שהתכנים עלולים לסתור אלו את אלו. במילים אחרות, הפרוטוקול משקף הליך דיוני, אשר מעצם טיבו כולל חילוקי דעות, ולפיכך ניתן לצפות שישקף דעות ואף עובדות סותרות ומנוגדות. אשר להערותיו של רשם הפרוטוקול, למרות שאנו מייחסים לו מהימנות רבה בציטוט מבעי המשתתפים בדיון, עדיין יש לייחס אמינות מעטה להערותיו הסובייקטיביות.

רשם הפרוטוקול בסיפור "הדרשה", אשר זהותו אינה ידועה, פותח בהערות ניטרליות, הבאות כביכול להשלים את התמונה ותו לא, כדוגמת אותו תיאור שהבאנו לעיל, שלפיו "חברי הועדה ישבו בשורה אחת ליד השולחן הירוק, מימינו ומשמאלו לראש החבורה". רשם הפרוטוקול מתאר חילופי מבטים, הבעות פנים ועוד התרחשויות בלתי ווקליות שאין כוללים על-פי רוב בפרוטוקול. בצדם הוא מוסיף גם דברי פרשנות סובייקטיבית, ולא פעם מתיימר להוסיף הערות פרשניות המעריכות, כביכול, את המתחולל בנפשן של הדמויות: "מתוך הסקרנות תלו עיניהם בו", "לא היה יודע מהיכן יפתח",²⁵ "הרגיש בו צוחק, אלא עשה עצמו כאינו רואה"²⁶ וכדומה. הערות אלה משתלבות בתוך פרוטוקול הישיבה, אך גם קורא שנגרר אחרי הכתוב ואשר בתחילה לא הטיל ספק במהימנותו, מוכרח להטיל בהן ספק כאשר הטקסט רומז במפורש כי מדובר בפרשנויות סובייקטיביות שאינן מתארות בהכרח את המציאות. כך, למשל, בקטע הדרמתי שבו יודקה מתעמת עם החבר ש"לקח" ממנו את אשתו:

— איני מכבד ההיסטוריה היהודית! — חזר יודקה ואמר כתקוע לאותו דבר. — "איני מכבד" זו לא המלה, אלא כמו שכבר אמרתי: אני מתנגד לה...

שוב פרץ אותו חבר בצחוק, שהיה הוא גזכך מטבע ברייתו, והחזיקו אחריו כל השאר ממנו.

25. הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 219.

26. שם, עמ' 220.

יודקה הפך ונסתכל בו.

– זה אתה צוחק, – מיעך את קולו ואמר במתינות ובכובד-ראש מרובה, שלא במידה, – מפני שלקחת את אשתי ממני... מיד שתקו כולם, כאילו נתלה על ראשם דבר של פורענות [...] ²⁷

27. שם, עמ' 221.

רשם הפרוטוקול מנמק תחילה את צחוקו של החבר בכך ש"היה הוא גחכן מטבע ברייתו". למקרא פרשנות זו אנו נוטים לפטור את הצחוק כצחוק "טבעי" שאין מאחוריו מניעים נסתרים. אך במשפט שלאחר מכן אנו קוראים שלא כך היא פרשנותו של יודקה לדברים: דבריו של יודקה נרשמים בפרוטוקול ולפיהם הוא מייחס את הצחוק לכך שאותו חבר "לקח" את אשתו. העובדה שיודקה נותן לצחוק סיבה אחרת לגמרי מחייבת את הקורא להתבוננות עצמאית במתרחש. כך קורה, שבאותו משפט עצמו צורמת לקורא קביעה נוספת של רשם הפרוטוקול, שלפיה יודקה העיר את ההערה בדבר אשתו שנלקחה "במתינות ובכובד-ראש מרובה, שלא במידה". הקביעה שכובד הראש המרובה כאן הוא "שלא במידה" היא קביעה פרשנית, אשר ניתן לחלוק עליה. בעוד רשם הפרוטוקול העריך את כובד הראש "שלא במידה", דומה שיתר חברי הוועדה נתקפו אף הם כובד ראש מרובה דווקא בעקבות הדברים, שכן מיד, כאמור לעיל, "שתקו כולם, כאילו נתלה על ראשם דבר של פורענות". ייתכן מאוד שאף הקורא יעריך כי נושא ההערה מצדיק "כובד ראש" במידה רבה וידחה בעניין זה את פרשנותו של רשם הפרוטוקול.

אגב קריאה זהירה, המטילה ספק בהערותיו של רשם הפרוטוקול והמייחסת להן מהימנות מועטה מזו של מהימנות הציטוט, תבקש הקריאה הפרוטוקולית לחשוף את העניין שלצורך בירורו התכנסה הוועדה. פרוטוקול בצורתו החוץ-ספרותית מתעד דיון שנועד לברר עניין הטעון בירור, ולכן על אף שהפרוטוקול הוא טקסט רב-קולי בלתי ערוך, עדיין ניתן לצפות שכל המבעים המופיעים בו יעסקו בעניין אחד שביסוד הטקסט. תכונה זו של הטקסט הפרוטוקולי מזמינה אסטרטגיית קריאה המבקשת לחשוף עניין כזה גם כשהוא סמוי מן העין.

הסיפור "הדרשה" אינו מציג במוצהר את העניין הטעון בירור שלצורך ליבונו התכנסה הוועדה. איננו יודעים גם מה טיבה של הוועדה ומה הן סמכויותיה. עם זאת, מתוך הסיפור אנו מבינים שקיימת "חבורה", אשר בגרסה המתוקנת²⁸ נעשתה ספציפית יותר וזוהתה בתור "ההגנה" ואשר יודקה הוא חלק ממנה. אנו למדים במעורפל על מספר אינסטיטוציות הקיימות בחבורה הזו: ישנן "אסיפות וועידות" וישנו הליך חברתי כלשהו הנקרא "ערעור בפרהסיה". אשר ל"ועדה", ידועים לנו עליה מספר פרטים: בראשה עומד יושב ראש, שהוא "ראש החבורה" או, בגרסה המתוקנת, "ראש ההגנה". הוועדה היא סודית למחצה, שכן "אינה

28. הזו פרסם גרסה מתוקנת לסיפור, ראו הערה 2 לעיל.

גלויה" אלא ליחידים, היא אקסקלוסיבית וזמנה יקר. חלק ממאפייני הנוהל של הוועדה נזכרים בסיפור ומזכירים ישיבות בתי משפט או פרלמנטים: חבריה יושבים בשורה ליד שולחן מכוסה מפה ירוקה משני עבריו של יושב הראש; יושב הראש מצויד במצילה, המאפשרת לו לאכוף את הסדר, וקיימים נהלים של "קריאה לסדר", של "זכות הדיבור לחבר". הדובר בפני הוועדה עומד על רגליו עד שיקבל מיושב הראש רשות לשבת.

נוסף לאמור לעיל, כל קורא מביא אל הסיפור את היכרותו עם "ועדות" למיניהן. יודקה לא נושא את הדרשה שלו בחדר התרבות, לא מעלה את טענותיו בפני קבוצת דיון ולא מנהל חוג בית. הוא שוטח את טיעונו בפני "ועדה". אחד הסממנים המאפיינים ועדות הוא שעליהן לגבש את מסקנותיהן בעקבות הטיעונים הנשמעים בפניהן ולקבל החלטות או לנסח המלצות בעלות גוון מעשי. עוד ידיעות שהקורא עשוי להביא עמו, ובעיקר לאור התיקון לצורך דיוק שהכניס הזו בנוסח המאוחד של הסיפור, הן אלה הנוגעות ל"ועדות ההגנה" דווקא ולנושאים שהעסיקו אותן.

לאור כל אלה, דומה כי ניתן לקרוא את פנייתו של יודקה לוועדה בשני אופנים: האחד, לקרוא את טיעונו ההיסטוריים והפילוסופיים של יודקה, לחוש אי־נוחות מן המעורבות הרגשית הרבה שהוא מבטא, להתרשם מקוצר הרוח של יושב הראש, הפונה אל יודקה במילים: "דברייך יפים מאוד, אבל חוס ורחם. בשביל מה כינסתי את הוועדה?"²⁹ להסתמך על קלות הדעת של חברי הוועדה, המעויים את פרצופיהם ומעירים הערות אנקדוטיאליות שוליות, ולהניח שפנייתו של יודקה לוועדה איננה נורמטיבית. כך הבין את הסיפור אליעזר שביד, שקבע כי מצבו של יודקה הוא "מצב שעל סף התמוטטות נפשית ואובדן שפיות הדעת"³⁰. יודקה, לפי פרשנות זו, אינו שפוי לגמרי. הוא פונה אל הוועדה בנושא שאינו מעניינה כלל – עיונים בהיסטוריה של עם ישראל – ושאינו לו השלכות מעשיות במה שנוגע לוועדה.

מאידך גיסא אפשר להניח שיודקה, שהוא חלק מן החבורה ובקיא בנהליה, פונה אל הוועדה פנייה רלוונטית.³¹ פרשנות כזו תחייב את הקורא להניח שאם יודקה יצליח לשכנע את הוועדה, יש לצפות כי היא תסיק את המסקנות ותנקוט אמצעים כלשהם. היות והוועדה אינה יכולה להסיק מסקנות ולנקוט אמצעים בנוגע להיסטוריה של עם ישראל, עלינו להסיק שהחלק הנעלם של הפרוטוקול הוא הקושר בין הרעיונות הפילוסופיים ובין המסקנות שמתבקשת הוועדה להסיק בסוף ההליך. הפנייה הקונקרטיה של יודקה אל הוועדה, לפי פרשנות זו, נעלמת מעינינו וגלומה באותו חלק נעלם של הפרוטוקול.

בפרשנות זו תומכת עדותו האישית של יודקה לאורך כל הסיפור, שכן כבר

29. הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 225.

30. אליעזר שביד, "בין הגות לסיפורת; לבחינת עמדתו הרעיונית של חיים הזו", דן לאור (עורך), חיים הזו: האיש ויצירתו: דברים שנאמרו במלאת עשר שנים לפטירתו, ירושלים: מוסד ביאליק, 1984, עמ' 25.

31. פרשנות שלפיה פנייתו של יודקה לוועדה היא פנייה נורמטיבית הציע בהט (הערה 14 לעיל, עמ' 187). לדעתו, יודקה פונה אל הוועדה של "ההגנה" בדרישה להפסיק את מדיניות ההבלגה. גישה זו בעייתית בעיני, מאחר שיודקה מצביע בדבריו גם על הבעייתיות של המדיניות האקטיבית ואינו סבור שהיא עדיפה על פני המדיניות הפסיבית.

32. הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 220.

33. שם, עמ' 225.

34. שם, עמ' 237.

בתחילת דבריו הוא מודיע שלא בא כדי לנאום אלא רק כדי "לומר דבר נחוץ"³². כשהוא מסיים להבהיר מדוע ההיסטוריה היהודית אינה מקובלת עליו, מיד לאחר שאלתו המבודחת למחצה של ראש ההגנה "בשביל מה כינסתי את הוועדה?", הוא משיב: "אני לא אמרתי את העיקר. אתם עוד לא יודעים... לי יש מטרה, יש מטרה... תיכף תינכחו"³³, ובסוף חלקו הגלוי של הפרוטוקול הוא חוזר ואומר: "אני, העיקר, בשביל לבאר לכם את העיקר... אני כבר לא יודע איך לומר לכם... את התוך, את המטרה שלי. אני לא סתם ככה... כן! ועכשיו לעיקר. אני מבקש עוד רגעים אחדים סבלנות ושקט..."³⁴. אלא שלאחר דברים אלה מסתיים הסיפור, וכקוראים איננו מגיעים אל אותו "עיקר".

קריאה פרוטוקולית של הטקסט מבכרת את הפרשנות השנייה, שלפיה יודקה יודע מדוע פנה לוועדה. קריאה כזו מבקשת לחשוף את העניין הטעון בירור אשר בבסיס הדיון ומעדיפה לא לפטור את דבריו של יודקה כפנייה בלתי נורמטיבית של אדם הקרוב לטירוף אשר מטריד את הוועדה בעניין לא לה. פרשנות זו אינה "משתכנעת" מתיאורו הסובייקטיביים של רשם הפרוטוקול, המבקש לעתים לצייר את יודקה באור תמהוני, ואינה פוטר את הופעתו בפני הוועדה כהופעה הזויה של משוגע לדבר.

על-פי תפיסה זו, יש להניח שבהמשך דבריו של יודקה אכן ממתין אותו "עיקר" אליו הוא שואף, אותו עניין המתאים לשיפוטה ולהכרעותיה של הוועדה. את דבריו של יודקה יש לקרוא עם החלק הנעלם שבסופם ולראות בהם פתיח בלבד. קריאה זו תאמין ליודקה באומרו שיש לו "מטרה" ושלא בא לבטל את זמנה של הוועדה בדיונים פילוסופיים, תצא מנקודת הנחה ש"עיקר" טענותיו, או לכל הפחות חלק מהותי בהן, חסר מן הסיפור. קריאה כזו תנסה לעמוד על אותו עיקר ולתת הסבר לשאלה מדוע הושמט מן הסיפור ומדוע הורחבה במקומו היריעה בטיעונים המקדמיים התאורטיים דווקא.

35. על הקשר בין אנקדוטה כמור שולית זו לדברי הקטרוג עמד לנדאו (הערה 15 לעיל), שמוצא הקבלה בין מצבו האישי של יודקה, אשר אשתו נלקחה ממנו ואשר לא נטל חלק פעיל בעשיית ההיסטוריה האישית שלו, ובין הקטרוג שלו על עם ישראל. כמו כן רואה לנדאו את מעשה אשתו של יודקה כחלק מן הקטרוג על עם ישראל מבחינת מצבה המוסרי של החברה הארץ ישראלית.

טענותיו של יודקה בדבר ההיסטוריה היהודית מוצגות על-ידו לכל אורך "הדרשה" כפתיח לעניין אחר, עניין אחר שהוא הנושא העיקרי שיודקה מביא בפני הוועדה. עניין זה נמצא בחלקו הנעלם של הפרוטוקול, אך לדעתי הוא כבר נרמז גם בפרוטוקול החלקי, בקטע שצוטט למעלה, העוסק בפרשת אשתו של יודקה, ש"נלקחה ממנו" על-ידי אחד מחברי הוועדה.³⁵ סיפור פרשה זו, שיודקה מטיל כמו פצצה אל תוך הטקסט, הוא סיפור נעלם רובו. הפרטים הידועים לנו אינם רבים. לאחר אותו דו-שיח שבו יודקה פונה אל חבר הוועדה שצוחק במילים: "זה אתה צוחק [...] מפני שלקחת את אשתי ממני...", נופלת דממה בחדר. מתגובת חברי הוועדה לדברים אנו למדים שמדובר בפצע פתוח ולא במעשה נורמטיבי ודבר שבשגרה: "מיד שתקו כולם, כאילו נתלה על ראשם דבר של פורענות,

36. הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 221.

37. בדברי אלה אני חולקת על הערכתו של ב"י מיכלי (הערה 18 לעיל, עמ' 86), כי "בעצם היעוצות האיש מאשתו אין משען רציני לשלילת ההיסטוריה היהודית, ביחוד שאותו אירוע תלוי בהודעה גרידא. והרי ידועה שכיחותם של מקרים כאלה בסיפורים וברומאנים ובמחזות מחיי הקיבוץ. אף-על-פי-כן, גם באחד מהם לא נקשר קטרוג דומה על קורות ישראל". בהמשך אצביע על הקשר הקיים, לדעתי, בין מצבו האישי של יודקה ובין תוכן הדרשה, ודומני כי גם אם מקרים כאלה שכיחים בסיפורים וברומנים מחיי הקיבוץ, תגובתם של חברי הוועדה וראש "ההגנה" מעידה שבמקרה זה מדובר באירוע חריג ולא בדבר של מה בכך. ברוח זו חולק גם לנדאו על דברי מיכלי, כפי שצינתי בהערה 35 לעיל.

38. הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 219.

39. כינוס "ועדת ההגנה" לריון בעניינים אישיים היה נורמה מקובלת גם במציאות הבריטית של הספרות העברית. כך, למשל, בספרו של אהרון מגד הזו על המת (תל-אביב: עם עובד, 1965, עמ' 194): "באותם הימים היתה המפקדה עוסקת לעתים גם בענייני אישות... לעתים היינו משמשים אפילו כמפשרים במריבות משפחתיות. ידענו למי יש אהובה, למשל, מי עומד להתגרש, מי הסתבך".

40. ניתן ללמוד על כך הן מהבטחותיו של יודקה שהנה יגיע לעיקר והן מדבריו של ראש ההגנה – "דברך יפים מאוד, אבל חוס ורחם. בשביל מה כינסתי את הוועדה?" (הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 225).

ואותו חבר שצחק נפנה לכאן ולכאן ושמת וישב וראשו כבוש ועיניו מפלבלות". גם ראש "ההגנה" נרעש, שכן למרות השקט המשתרר בחדר הוא מתחיל להכות במצילה ומוסיף ומכה בה שמונה פעמים בזו אחר זו. פרשנותו של רשם הפרוטוקול היא שהכאה נמרצת זו במצילה נעשתה "מרוב התמהון" והיות "ולא מצא לומר דבר לשעה"³⁶.

מתגובת חברי הוועדה וראש ההגנה ניתן להסיק שני דברים: ראשית, שהנושא עצמו הוא אכן כפצע פתוח. לו הייתה זו, כפי שטוען מיכלי,³⁷ התנהגות נורמטיבית בחבורה, לו הייתה זו התנהגות שאינה סותרת את הקוד החברתי, ניתן היה לצפות שהדברים יעברו בוועדה בלי להותיר כל רושם. שנית, מתגובתם של חברי הוועדה ניתן להסיק שמדובר בפרשה אשר הודקה בלי שנדונה, ושאינו זה דבר שבשגרה שפרשה מעין זו צפה ועולה על שולחן הדיונים. הנחה זו מתחזקת גם על-ידי הקביעה בראשית הסיפור כי יודקה הוא שתקן אשר עד כה "לא עירער בפרהסיה דבר של כלום"³⁸, וממילא כוללת את הקביעה שעד כה לא ערער בפרהסיה גם על פרשת אשתו.

קריאה פרוטוקולית של הטקסט מחזקת את הטענה כי העוול שנגרם ליודקה בפרשת אשתו הוא העניין הטעון בירור שבעטיו כינס יודקה את הוועדה. קריאה פרוטוקולית מביאה בחשבון את העובדה שהטקסט הפרוטוקולי אינו ערוך ואינו מאורגן על-פי חשיבות המבעים, ולפיכך מאפשרת להתעלם מרוחב או קוצר היריעה של חלקי הטקסט ומסדר הופעתם. קריאה פרוטוקולית מארגנת את הטקסט מחדש ועשויה לראות בפסקה הקצרה המתייחסת לפרשת אשתו של יודקה פסקת מפתח, המגדירה את העניין הטעון בירור שבבסיס הטקסט כולו. היותן של ועדות "ההגנה" אינסטיטוציה המתאימה גם לבירור נושאים אישיים³⁹ הופכת את פנייתו של יודקה לסבירה ולא לפנייה תמוהה של מטורף למחצה, המבקש להעלות נושאים פילוסופיים-היסטוריים שיש להניח שאינם בתחום עיסוקה.⁴⁰ הסבר זה מתיישב גם עם עמידתו של יודקה בפני הוועדה כ"ניזוק"⁴¹ ועם הניסוח, המקפל בתוכו תביעה, "לקחת את אשתי ממני"⁴² עם המעורבות הרגשית העצומה שלו בדברים ועם הכאב האישי העז הנלווה להם,⁴³ וכן עם העובדה שבסוף הדברים משתררת שתיקה קשה ונבוכה של חברי הוועדה, שאינה מתוארת כזו שבאה אחרי גילוי אמת גדולה או דברי הבל פלספניים, אלא דווקא כשתיקה שאחרי "קטטה ודין-ודברים"⁴⁴.

יודקה הגיע אפוא לדבר בפני הוועדה על פרשת אשתו שנלקחה ממנו, אך בפועל הוא עומד ונואם על ההיסטוריה של עם ישראל. קריאה פרוטוקולית של הטקסט מניחה כי כל הדברים הכלולים בפרוטוקול סובבים סביב העניין הטעון בירור, ולפיכך היא מזמינה בחינה של הקשר בין הנאום שנשא יודקה ובין תביעתו האישית לגבי אשתו שנלקחה ממנו. יודקה נושא

41. "ושפתיו נתפקקו בכת-צחוק של ניווק" (שם, עמ' 220).
42. שם, שם. יודקה לא אומר "אשתי נטשה אותי למענך". הוא משתמש בניסוח המקפל בתוכו תביעה, "לקחת את אשתי ממני" (שם, עמ' 221). כאשר אדם פונה אל אחר במילים אלה, אנו מצפים בוודאות רבה לחציו השני של המשפט – "או תפצה אותי בכך וכך" או "או תחירי".
43. "הוא נסער מבפנים ורגש, ניטלטל לצדדים אילך ואילך כבהמה שמונעת צארה מן העול" (שם, עמ' 223 ועוד).
44. "דממה ירדה לבית, דממה מעין זו שלאחר קטטה ודין-דברים" (שם, עמ' 237).
45. שם, עמ' 219.
46. שם, עמ' 220.
47. שם, עמ' 221.

נאום על עם ישראל, על הפסיביות והאקטיביות שלו. ניתן לעמוד בנקל על האנלוגיה בין עם ישראל, המתמודד עם שאלת הפסיביות-אקטיביות, ובין יודקה, המתמודד אף הוא עם שאלה זו עצמה: האם להוסיף לשתוק או להתחיל לדבר ולתבוע.

לפי פרשנות זו, יודקה, שאשתו "נלקחה" ממנו, חצוי בין שתי אפשרויות: לדבר או לשתוק. שאלת ה"דיבור" מול ה"שתיקה" היא שאלה מרכזית אצל יודקה. הסיפור נפתח בתיאור תנודות המטוטלת בין שתיקה ודיבור אצל יודקה, שמצד אחד "לא היה דברן" ו"הוחזק אדם שאין כוחו בפיו" ומצד שני לא היה "כמות שהוחזק", אבל בכל זאת "גברה עליו חזקתו שנועשתה לו סגנון וטבע" ועם זאת הוא "נכנס לדרוש בפני הועדה"⁴⁵. הוא בא לומר דבר "נחוץ", ובמקביל הוא חושב ש"בעצם, הייתי צריך לגמרי לשתוק" ועדיין "מוכרח לדבר!"⁴⁶.

יודקה מוחזק בעיני עצמו כסובל, כניזוק. יש לו תביעה כנגד אחד מחברי הוועדה, תביעה שבקשר אליה "אי-אפשר לעשות כלום או לומר כלום..."⁴⁷. יודקה עומד בפני הוועדה כשהוא מתלבט בין שתי אפשרויות: לדבר או לשתוק. הוא נקרע בין שתי אפשרויות אלה ממש כמו עם ישראל, הנקרע בין הפסיביות המסורתית ובין האקטיביות שמוליכה את הציונות; וגם בתוך הצד האקטיבי – בין תפיסת "ההגנה" ובין תפיסות אחרות, אקטיביות יותר, שהיו ביישוב.

בנאומו מבחין יודקה בין שתי מהויות, היום והלילה. בתחום המהות הלילית מצויה היהדות הגלותית הפסיבית, המתייסרת, אשר לא עושה דבר למען גאולתה, וכפי הנראה גם לא רוצה להיגאל. גבורתה היא הגבורה של ה"בלית בררה", הגבורה של כוח הסבל, גבורת הקרבנות כפרטים "דוויים וסחופים"⁴⁸. מנגד למהות הלילית מצויה מהות אחרת, זו של הציונות האקטיבית, הלוקחת את גורל העם בידיה. גבורתה היא גבורה של "מעשים ועלילות גדולות", הווייתה היא הווייה של "אושר", "בנין", "מציאות" ו"שכל ישר"⁴⁹. המהות הלילית היא "הם": היהודים הגלותיים ואנשי "הישוב הישן" "האדוקים" בארץ. המהות המנוגדת לה היא "אנחנו": אנשי "ההגנה" וחברי הוועדה, העזים והגיבורים והמתמסרים לטובת הכלל.

יודקה היה רוצה להיות חלק ממהות מנוגדת זו, אקטיבית ו"גיבורה", אבל חוטים רבים קושרים אותו למהות הלילית דווקא. שמו קושר אותו ליהדות – הן "יודקה" בהוראת "יהודי"⁵⁰ והן מעצם היות השם יודקה שם גלותי-מסורתי ולא שם ארץ-ישראלי מעובד. גם ההיסטוריה שלו נותנה על-ידי אחר, גם הוא סבל ושתק. הוא איש הלילה, הוא שומר בלילה, הוא חושב בלילה, הפסיכולוגיה המיוחדת של הלילה משפיעה עליו, גבורתו היא גבורת הלילה.⁵¹

50. על השם יודקה הקושר את יודקה עם "סתם יהודי" עמד כבר לנראו (הערה 15 לעיל).
51. "ויוצא בלילה יחידי לקראת אויב ואין מפחר" (הזו, "הדרשה", כל כתבי, עמ' 219).

יודקה מבקש לעבור לגבורה האקטיבית, גבורה של מעשים, עלילות, נקיטת יְזִמָּה. "האידיאה" שלו, כפי שהוא מסביר, היא "עם היוצר לו את תולדות ימיו בעצמו"⁵² וממילא גם אדם היוצר לו את תולדות ימיו בעצמו ולא נותר מאחור פסיבי ושותק כאשר אחר "לוקח" את אשתו ממנו. יודקה רוצה להיות גיבור-לוחם, ולכן הוא מדבר בפני הוועדה, ועדת "ההגנה" שחבריה עזים וגיבורים. בפני ועדה זו רוצה יודקה לשטוח את טענותיו, לצאת מגדר הקרבן השותק והפסיבי ולשחרר את צווארו "מן העול" הנורא המעיק עליו. עד כה הוא "לא עירער בפרהסיה דבר של כלום"⁵³ ובוודאי לא ערער על פרשת אשתו, ואולם מדבריו המקוטעים ניתן להבין כי הפרשה השאירה אותו במצב של "נעלב מאוד... מאוד-מאוד!"⁵⁴. מצב השתיקה הפסיבית הזו, מצב הגבורה שכל עניינה הוא לסבול בשקט, לקבל את הדין ולא לערער בפרהסיה על העוול והכאב, הוא מצבו של עם ישראל בהוויית הלילה הגלותית, הסובלת, מצב כואב שיודקה אינו מסוגל להתמיד בו.

.52 שם, עמ' 236.

.53 שם, עמ' 219.

.54 שם, עמ' 221.

אך במהרה מתברר שיודקה אינו מסוגל לחרוג מהשתיקה הפסיבית. הוא אינו מצליח לדבר על ענייניו האישיים, אלא נסחף לתוך ההיסטוריה הלאומית. היציאה מן השתיקה הפסיבית כרוכה עבור יודקה באבדן זהות, ממש כשם שהאופציה האקטיבית לגבי עם ישראל תיצור אמנם היסטוריה ראויה לשמה, אבל העם אשר יתנאה בהיסטוריה הזו כבר לא יהיה אותו העם. יודקה טוען, למעשה, כי התהליך שהקרבת מתייחס אליו בשלב הקרבניות כאל תהליך חיובי של העצמה, עלול לשנות בהתגשמותו לא רק את נסיבות חייו החיצוניות של הקרבן, אלא גם את מהותו הפנימית, עד להתאיינות מוחלטת. כך אפוא הציונות האקטיבית מייצרת היסטוריה מלהיבה לעם ישראל, אך במחיר אבדן זהותו של העם; וכך גם יודקה, שאם יתחיל לעמוד על שלו ולבוא בתביעות, הוא עתיד לשלם על כך מחיר כבד של התכחשות לזהותו ה"לילית", ה"שותקת". זהותו של יודקה כאדם שותק נדונה בהרחבה בתחילת הסיפור. נכון אמנם שגם לו, כמו לעם ישראל, יש עבר רחוק שונה, אבל השתיקה רבת-השנים כבר הפכה לו בינתיים לסגנון וטבע. כמו עם ישראל, גם יודקה מנסה לפרוץ את מצב השתיקה הפסיבי, את גבורת הלילה שלו, את הקרבניות שאינו מסוגל לשאת עוד. הוא מכנס את הוועדה ומבקש להציג בפניה את תביעתו, אבל בה-בעת, אם יציג את תביעתו הוא מסתכן בהפיכה ליודקה אחר.

איננו יודעים אם הצליח יודקה לבסוף לשטוח את טענותיו בפני הוועדה בפרשת אשתו ואם לאו, וגם איננו יודעים מה הן מסקנות הוועדה והחלטותיה, שכן הטקסט נקטע באמצע ואינו מביא בפני הקורא את הפרוטוקול בשלמותו. מאחר שטקסט פרוטוקולי מצהיר על עצמו שהוא משקף במדויק את הדיון כפי שהתרחש במציאות, יש מקום לבחינה זהירה של חלקים שהושמטו מן הפרוטוקול והועלמו ממנו. קריאה פרוטוקולית

מעין זו תשים דגש על החלק הנעלם של הפרוטוקול ותבקש לנמק את מחיקתו. בסיפור "הדרשה" משאיר אותנו חלקו הנעלם של הפרוטוקול באי־ידיעה, בספק, בהכרת מורכבותם של הדברים שאינם באים על פתרונם ובכך שאין פתרון לתהיותיו של יודקה. יודקה מציג שאלה קיומית: מה עדיף לעם ישראל – הגלות, על גבורת הקרבנות הכואבת שבה והזהות המיוחדת המשגשגת בתוכה, זהות שמנקודת מבט אפשרית אחת היא חשובה יותר מכל גבורה אחרת;⁵⁵ או הצינונות, על גבורתה האקטיבית, גבורת הלוחם, שצופנת בתוכה את הסיכון לשינוי זהות קיצוני עד התאיינות. הטקסט אינו מציע תשובה לשאלה, ובכך מדגיש את העובדה שהיא חסרת פתרון ושעם ישראל מוסיף ומתמודד עמה בכל רגע.

אבל דומה כי בסיפור מתרחש מהלך מרתק אף יותר מאשר אנלוגיה פשוטה – ואולי אף יומרנית במקצת – בין מצבו האישי של יודקה ובין מצב האומה. כוונתי למהלך שבו יודקה נאלץ להסיט הצדה את העניין האישי־הפרטי שעמו בא אל הוועדה לטובת ההיסטוריה של האומה. כלומר, בשם ההיסטוריה "הגדולה" של האומה נרמסים תביעותיו וחיו "הקטנים" של הפרט. הסיפור כמו מציג תפיסה שלפיה יכול אדם לעסוק או בענייניו הפרטיים־האישיים או בבניית היסטוריה נאה לאומה, אך לעולם לא ידורו השניים בכפיפה אחת. הוועדה תעסוק או בענייני עם ישראל או בענייניו של יודקה, אך לא בשניהם גם יחד. אנשי הוועדה "עזים וגיבורים" בכל הנוגע לעתיד האומה ולמעשים "הגדולים", אך הם מתייחסים בענות חלושה לנושא שיודקה מעלה ומגיבים במבוכה, בתימהון ובפלבל עיניים. סכנה זו, שבה הפרט נרמס תחת מגפי ההיסטוריה, היא למעשה הסכנה שיודקה מתריע מפניה בנאומו: המעבר מעם פסיבי לעם אקטיבי כרוך, לטענתו, בכך שהעם – אשר עד כה היה מורכב מפרטים העושים לביתם והחושבים על נוחותם,⁵⁶ נוחות אשר למענה הם מעדיפים לדחות את הגאולה הכללית⁵⁷ – הופך לעם אקטיבי של גיבורים העושים למען העם וההיסטוריה ובדרך "מחסלים" את הפרטים המרכיבים יחד את העם הזה.⁵⁸ נאומו של יודקה כמו מדגים את העיקרון הנטען בו, שלפיו ההיסטוריה רומסת את הפרט, שכן בסופו של דבר טענותיו האישיות של יודקה נדחקות הצדה בפני ההיסטוריה של עם ישראל.

לקרוא את "הדרשה" כטקסט פרוטוקולי משמעו התעלמות מרוחב היריעה ומתן דגש לנושא אשתו של יודקה, נושא שתופס חלק קטן מנפח הסיפור; משמעו הבחנה בין מהימנות הציטוט של דברי המשתתפים ובין הערותיו הסובייקטיביות של רשם הפרוטוקול. קריאה כזאת משמעה לא ליפול בפח הערכותיו של רשם הפרוטוקול הרואה ביודקה תמהוני. קריאה כזאת שואלת מהו העניין הטעון בירור אשר בבסיס הדיון ומשיבה כי המדובר בתביעתו של יודקה בנושא אשתו, וממילא מדובר כאן במעבר מפסיביות לאקטיביות, אשר באנלוגיה לעם ישראל הוא כרוך באבדן זהות. קריאה כזו

55. עם ישראל בגלות, על־פי יודקה, הוא "נורא ונפלא! נפלא, נפלא עד כדי טירוף־הדעת! הרי כל העולם אינו כדאי לו, כל העולם ולוחמיו וגיבוריו וחכמיו וסופריו כולם!" – כלומר, עם אשר הווייתו הפנימית עולה על כל גבורה של "עלילות גבורה" (שם, עמ' 227).

56. "הלא פניהם מעידים בהם ומכריזים ואומרים: 'אנו איננו ציונים, אנו הננו יהודים' יראי שמים! אנו אין אנו רוצים במדינה עברית ולא בבית לאומי. רוצים אנו שנהיה עולים להר־הזיתים ואין מפחדים, יורדים לכותל ואין מתיראים..." (שם, עמ' 233).

57. "יבוא ולא אראנו" [...] יכול להיות, אמת גדולה, גילוי סוד" (שם, עמ' 231).

58. "הצינונות [...] היא עקירה והריסה, היא ההיפך ממה שהיה, הסוף... [...] מסיחה דעתה מן העם, מתנגדת לו, הולכת נגד רוחו ורצונו" (שם, עמ' 235).

עונה על השאלה מדוע לא הונח הפרוטוקול בשלמותו לפני הקורא – הן כדי להדגיש את כובד משקלה של השאלה, הנותרת ללא מענה, והן משום שקטיעת הפרוטוקול משרתת את התמה המרכזית של הסיפור, קרי: כיצד ההיסטוריה הגדולה משתיקה ומוחקת את התביעה האישית, הקטנה. קריאה כזו מחזירה את הקול לגרונו של יודקה, מבקשת להאזין לקובלנה שהוא רוצה לבטא ומצהירה כי על אף שהדברים נאמרו ברמיזה בלבד, עודם מהדהדים וראויים להיחשב לחלק מן הפרוטוקול.

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב